

Mukaddime, 2018, 9(1),111-132
DOI: 10.19059/mukaddime.404906

Kudüs Tasvirleri: Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe ve Tuhfetü'l-Harameyn Örnekleri

Adnan Oktay¹

Öz: Kudüs, tarihi MÖ.3000'li yıllara kadar giden bir kenttir. Bugün dünyanın en önemli odak noktalarından biri hâline gelmiştir. Kudüs, bir taraftan farklı din ve ırkların merkezi konumundayken öte taraftan da birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır.

Şüphesiz Kudüs'le ilgili birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden biri XIV-XV. asırlarda yaşamış olan Ahmed Fakîh'in *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe* adlı eseridir. Bir başkası da XVII. asırda yaşamış Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı eseridir. Ahmed Fakîh'in eseri manzum bir eserdir. *Tuhfetü'l-Harameyn* ise manzum-mensur karışık olarak yazılmıştır. Bu eserlere göre müellifler, İslâm dünyası için önemli olan üç kenti ziyaret etmiştir. Bunlar Mekke, Medine ve Kudüs'tür. Bu şehirlerden başka Halep, Şam, Remle, Kahire gibi önemli şehirler de bu yolculukta ziyaret edilmiştir. Bu eserlerde ziyaret edilen kentlerin mimarî yapılarına ağırlık verilmiştir. Bunun yanında şehirlerin dikkat çeken başka yönleri de izah edilmiştir.

Bu çalışmada bahsedilen eserlerde özellikle Kudüs şehri ile ilgili anlatılar esas alınmıştır. Ahmed Fakîh, Kudüs'te iki ay kalmıştır. Nâbî ise hac yolculuğu esnasında Kudüs'ü ziyaret etmiş, orada toplam üç gün kalmıştır. Çalışmada müelliflerin Kudüs'le ilgili gözlemleri ve tespitlerine yer verilmiştir. Müellifler bu şehri anlatırken hangi pencereden bakmaktadır? Şehri tasvir ederken nelere yer vermekte, hangi edebî ifadeleri kullanmışlardır? Tasvirler yaparken hangi edebî sanatları kullanmayı tercih etmişlerdir? Neticede görülmüştür ki, her iki şâirin ya da nâsirin de anlattığı Kudüs, Aksâ Harem-i Şerîf'ini merkeze alan bir Kudüs'tür. Bu eski şehir, bugün âdetâ Mescid-i Aksâ ile özdeşleşmiştir. Bunun yanında şehrin surları ve Aksâ'nın doğu tarafında yer alan Zeytin Dağı, Kudüs'e ayrı bir değer katmaktadır.

Bu çalışmada belge tarama, örnekleme, karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu metotlarla *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe* ve *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı eserlerdeki örneklerde Kudüs'ün tasviri ile ilgili hususlar tespit edilmiştir. *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe*, oldukça sade bir üslupla yazılmıştır. Bu eserde ayrıca edebî sanatlara pek de yer verilmemiştir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, adnanoktay3@hotmail.com.

* Bu makale, I. Uluslararası İKSAD Sosyal Bilimler Kongresi, Mardin, 9-11 Mart 2018'de sunulmuş olan Kudüs'ü *Tuhfetü'l-Harameyn* Üzerinden Yeniden Okumak / Rereading of Quds Over Tuhfat al-Haramain adlı bildirinin genişletilip makaleye dönüştürülmesinden oluşmaktadır.

Tuhfetü'l-Harameyn adlı eserde ise ağır, süslü ve sanatlı bir üslup tercih edilmiştir. Yazar bu eserde Kudüs'ü kendine has bir üslupla anlatmış, bunun için Arapça ve Farsça kelimelerden oluşan terkipli ifadeler kullanmıştır.

Ahmed Fakîh içinden geleni kâğıda döken bir şâirdir. Nâbî ise şehre tam bir vakar, edep, saygı ile yaklaşmıştır. Bu da Şâir Nâbî'nin Kudüs karşısında tam bir *mümin şâir* pozisyonunda olduğunu göstermektedir. Ayrıca her iki müellifin eserleri Kudüs'ü o dönemlerde tam bir İslâm kenti olarak sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, Ahmed Fakîh, Nâbî, hac, tasvir, Türk edebiyatı.

The Descriptions of Quds: The Examples of *Kitabu Awsafi Masajid Al-Sharifa* and *Tuhfat Al-Haramain*

Abstract: Quds is a historical city which dates back to 3000 B.C. It has become one of the most important focal points of the world nowadays. It has not only been the centre for various religions and races but also cradled many civilisations.

Undoubtedly there have been written up many works about Quds. One of these works is *Kitabu Avsafı Masajid al-Sharifa*, written by Ahmad Faqih, a poet who lived in the 14th-15th centuries. Another one is *Tuhfat al-Haramain* by the poet Nabi who lived in the 17th century. While Ahmad Faqih's work has been written in verse, Nabi's *Tuhfat al-Haramain* has been written both in verse and prose. According to these works, the poets visited three cities which are significant for the Islamic world. These cities are Mecca, Medina and Quds. Other than these cities, the poets have also visited some other cities like Aleppo, Damascus, Remle and Cairo during their journey. In these works, they give some information about these cities in many respects, namely, from architectural features to their lifestyle.

The narratives, especially the ones regarding the city of Quds have been based on in the works referred to in this study. Ahmad Faqih stayed in Quds for nearly two months. Nabi, however, visited Quds during pilgrimage journey and stayed there for only three days. We gave coverage to the observations and determinations of the poets about Quds in our study. What were their perspectives like, which places did they mention and which literary expressions did the poets use while describing this city? Which literary arts have been used and preferred by the poets when making descriptions. Consequently, the Quds explained by each of the poets or writers is the one that centres Haram-i Sharif of Aqsa as is seen. Today, this ancient city is almost identified with the Masjid al-Aqsa. Also, the city walls and Zeytun (Olive) Mountain, located in the east of the Aqsa, make the Quds even puts more value to its sanctity.

In this study, we used the methods document scanning, sampling, and comparison. By using these methods, we detected the aspects about the description of the Quds exemplified in the works. *Kitabu Avsafı Masajid al-*

Sharifa and *Tuhfat al-Haramain*. *Kitabu Evsâfi Masaajid al-Sharifa* has been written in a quite simple style. Literary arts are not much covered separately in this work. In his work *Tuhfat al-Haramain*, however, Nabi prefers a heavy, fancy, and artful style. The writer describes the Quds with a distinctive style, and thus, uses compounded expressions consisting of the words of Arabic and Farsi origin.

Ahmad Faqih is a poet who writes impulsively. Yet, Nabi approaches the city with a complete dignity, decency, and respect. This shows that the poet Nabi is literally a sincere and faithful believer of the Quds. Besides, the works of the two authors present the Quds as a typical Islamic city in that period.

Keywords: Quds, Ahmad Faqih, Nabi, hadj, description, Turkish literature.

Giriş

Tarihi M.Ö. 3000 yıllarına kadar giden Kudüs, yüzyıllar boyunca çeşitli adlar almıştır. Kraliyet şehri olarak bilinen şehir; Yerushlem, Yerushalayim, Urishlem, Urusalim, Salem, Hierusalem, Hierosolyma, Yerusalem, Ursalem isimleriyle anılmıştır. Bütün bu isimler Şalim'in Şehri, Selamet Mülkü, Selamet Mirası, Barış Şehri gibi manalara gelmektedir. Ahd-i Atik; Kudüs için Yebus, Hakikat Şehri, Oholiba, Sion, Zion, Ir-Davud isimlerini kullanmıştır. Roma İmparatoru Elianus Hadriyanus'un şehri almasına kadar Urışalim ya da Yerusâlim isminde karar kılan şehir, bu tarihten sonra Elia (İliya) Capitolina adını almıştır. İslâmî dönemle birlikte şehir; İlya, Medinet Beyt el Mukaddes, Tapınak şehri, Eliyah'ın Evi (Allah'ın Evi), Beytü'l-mukaddes, Beytü'l-makdis, Mescid-i Aksâ adlarını kullanmıştır. Memlûklerle birlikte çok eskilere dayanan Al-Kuds'un yanında Al-Kuds eş-Şerîf kullanılmaya başlanmıştır. "Kuds" temizlik, temizlik kabı, bereket, su gözesindeki taş anlamlarına gelmektedir. Bütün bu isimler, aslında Kudüs'ün farklı tarih, kültür ve medeniyet havzalarında gelişip büyüyen bir şehir olduğuna işaret etmektedir (Gül, 1997: 8-12).

Gül'ün tespit ettiği tasvirde (1997: 13) Filistin toprakları oldukça kayalık olup tepe ve yamaçlardan oluşmaktadır. Burada sarp yamaçlar, küçük ağaçlar, büyük kayalar yer almaktadır. Eskiden daha fazla bitki örtüsüne sahip olduğu belirtilmiştir. Kudüs'te kışın hafif kar yağar. İklimi ılımandır. Suyu azdır. İki vadi arasında Mabet ve Akra dağları üstünde yüksek bir kenttir. Ağaçsız, taş ve topraktan müteşekkil bir şehirdir.

Kudüs² Müslümanlar ve diğer semavî dinlere tâbi olan topluluklar için önemlidir. Her ne kadar Öksüz, tahrir defterlerinden hareketle (2016: 478)

² Burada Kudüs'ün kısa tarihini vermekte fayda vardır. Kudüs'ün tarihi özetle şöyledir: İsrailoğulları ve İbranî Krallığı; Mısır, Babil, Roma, Sasanî istilâları, Büyük İskender ve Helen Hâkimiyeti, Roma ve Bizans Hâkimiyeti ve ardından Hz. Ömer'in 638 yılında Kudüs'e savaşı giriş, tarih içinde şehrin nelere tanıklık ettiğine işaret etmektedir. Emevîler, Abbasîler, Tulunoğulları ve Akşitler, Fatimîler, Türkmen Beylikleri ve tekrar Fatimîlerin eline geçen şehir, 1099 yılında Haçlıların eline geçmiştir. Burada Kudüs Latin Krallığı kurulmuştur. Şehir alınırken 70.000 Müslüman kılıçtan geçirilmiştir. Selâhaddin-i Eyyûbî, 1187 yılında Kudüs'ü yeniden fethetmiştir. Şehir 1229 yılında tekrar Hıristiyanların eline geçmiştir. Kudüs1244 yılında yeniden el değiştirmiş, Harzemşahların idaresine geçmiştir. 1250 yılında Memlûkler şehre hâkim olmuştur. Osmanlılar Mercidabık savaşıyla 1516 yılında Kudüs'ü ele geçirmiştir.

bugünkü İsrail'in büyük bir kısmını teşkil eden sancakların XVI. yüzyılda Yahudiler tarafından tercih edilmediğini, bu yüzden oraların “arz-ı mev'ûd” olmadığını belirtmiş olsa da tarih içinde Yahudilerin özellikle Kudüs'e teveccühleri, bu şehri Yahudi toplumu için bugün de vazgeçilmez hâle getirmiştir. Bu konunun sebepleri üzerinde burada durulmayacaktır. Ancak seyahatnamelerden elde edilen veriler, Müslümanların hac yolculuklarında Kudüs'ün de yoğun bir şekilde hacı adaları tarafından ziyaret edildiğini göstermektedir³.

Müslümanların ilk kiblesinin içinde yer aldığı bu çorak kentin kısa zamanda İslâm topraklarına katılmış olması, şehri farklı açılardan Müslümanlar için önemli stratejik ve dinî bir merkez hâline getirmiştir. İslâm dini, ele geçirdiği kenti dönüştürme istidadındadır. Bunda en önemli etmenler arasında “namaz” ibadeti sayılabilir. Sürekli toplu kılınması teşvik edilen bu ibadet için cami, mescit ya da namazgâh gerekmektedir. Bu da en iyi hâliyle ancak bir şehirde mümkün olabilir. Namaz için temizlik, abdest, helâ, çeşme, hamam gibi unsurlar da camilerin olmazsa olmazları arasındadır. Diğer bir husus da hac farzasıdır. Zekât ile sosyalleşmenin önü açılmakta, İslâm toplumundaki fertler arasında kaynaşma sağlanmaktadır. Vakıf sistemi de Müslüman şehirlerini güçlendiren bir sistemdir. Medain adı verilen kabilelerin şehir içinde güçlü bağlarla birbirine bağlı olduğu şehirler de İslâm şehirciliğini etkilemiştir. Bu şehirlerde cuma camilerinin yanında suk ya da bazar denilen ticarî merkezlerin bulunması bu şehirleri farklılaştırmıştır (Gül, 1997: 16-19).

Kudüs'ün kısaca tarihine ve bir yerleşim yeri olarak dikkat çeken yönlerine değindikten sonra özellikle Müslümanların eline geçmesiyle şehirdeki mimarî

Şehir, Kuds-i Şerif Sancağı adıyla I. Dünya Savaşına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Bir süre İngiliz mandasında kalan şehir, 1948'de İsrail'in kurulmasıyla yeni bir sürece girmiştir. Bugün Kudüs BM kararlarına aykırı olarak İsrail işgali altındadır (Gül, 1997: 22-66).

Mescid-i Aksâ'nın kısa tarihçesi şöyledir: Hz. Davut, Mescid-i Aksâ'nın yerini belli etmiş, ancak inşaatını Hz. Süleyman yapmıştır. Fakat bu mabetten günümüze bir şey kalmamıştır. Yıkılan mabet M.Ö. 515'te Yahudiler tarafından yeniden inşa edilmiştir. İşgallerden dolayı fazlaca hasara uğrayan mabet, M.Ö. 37 yılında Büyük Herod'un şehri ele geçirmesiyle yeniden genişletilerek inşa edilmiştir. MS. 70 yılında Roma ordusunun işgaliyle şehirle beraber mabet de yıkılmıştır.

İkinci asrın ilk yarısında şehir yeniden imar edilirken Beytül-makdis'in yerine Jüpiter Capitolinus Tapınağı yapılmıştır. Bu tapınağın I. Konstantinos'un (d.272-ö.337) Hıristiyan olmasıyla beraber yıkıldığı tahmin edilmektedir. Kudüs'ün fethiyle beraber Hz. Ömer Hıristiyanlık dönemine ait molozları temizletmiş, Sahre'nin kible yönüne bakan düzlükte cemaate namaz kıldırması, buraya bir mescit yaptırmıştır. Bu mescidin yaklaşık 3000 kişinin beraber namaz kılabilirdiği, kalaslarla örtülü basit bir yapı olduğu belirtilmiştir. Daha sonra Emevîler tarafından 709-714 yıllarında bu mescit ikinci defa inşa edilmiştir. Depremden hasar gören bu mescit de 775'te tamir edilmiştir. Başka bir deprem yüzünden bu mescit, 1034 yılında Halife Zâhir tarafından eskisine göre daha da küçültülerek âdeta yeniden inşa edilmiştir. Günümüzdeki mescidin mevcut durumu genel olarak bu inşaatın kalmıştır. Haçlılardan sonra Selâhaddin-i Eyyübî tarafından tamir edilen mescit, 1922 yılında Mimar Kemalettin Bey tarafından ciddi bir onarımdan geçmiştir (Bozkurt, 2004: 268-270).

Selâhaddin-i Eyyübî'nin Kudüs'ü fethi ve orada yapıp ettikleri ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Oktay, A. (2016). *Terceme-i Tevârîh-i Şerefi Hân (İnceleme-Metin-Özel İsimler Dizini)*. İstanbul: Nûbihar Yayınları. s. 89-93.

³ Coşkun'un Huda Lutfi'den aktardığına göre on birinci asırda Anadolu, İran ve Suriye'den gelen hacılar, Mekke'den önce Kudüs'e uğramaktadır (Huda Lutfi, 1985: 221'den aktaran Coşkun, t.y.). Bu sebeple Nâbî'nin Kudüs'te çok kısa bir süre kalıp Mısır'a giderek hac kervanına yetişme çabası anlamlı görülebilir. Nitekim Osmanlı döneminde Bağdat, Şam, Mısır ve Yemen'den büyük hac kervanları, güzergâhları üzerindeki mukaddes yerleri ziyaret ederek Hicaz'a varmaktadır (Almasri, 2015: 20-21). Nâbî de doğal olarak gidip Mısır'daki hac kervanına yetişmek istemektedir.

yapılara dikkat etmek gerekir. Gül, hazırlamış olduğu ve kaynakçasında Ahmed Fakîh'e⁴ yer vermediği XI. ve XIII. Yüzyıllarda Kudüs adlı doktora çalışmasında Kudüs'teki yapıları şu şekilde tespit etmiştir: Surlar yaklaşık 4 km uzunluğunda 12 metre yüksekliğindedir. Surlarda dört burç vardır. Burada Kudüs'ün farklı yazarların gözlemlerine dayanarak 4, 7, 8, 11 kapısından bahsedilmiştir. Harem'in içinde en başta Kubbetü's-Sahre'nin yerine dört kenarlı kabaca bir yapı olarak Hz. Ömer tarafından bir cami inşa edilmiştir. Daha sonra bu caminin yerinde Kubbetü's-Sahre yapılmıştır (1997: 68-123).

Öte taraftan Kudüs'ten bahseden mühim eserlerden biri de Hıfzî tarafından yazılmıştır. Yazımına 1641 tarihinde başlanan Hıfzî'nin *Mir'atü'l-Kuds (Târîh ü Fezâ'il-i Kuds-i Şerîf)* adlı eserinde Kudüs'te bulunan çeşitli mekânlardan bahsedilmiştir. Bu eserle ilgili bir yüksek lisans çalışması Bilge Karga tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada eserin incelemesi ve metni verilmiş, Kudüs'teki mekânlar, Hıfzî'nin çağdaşı olması sebebiyle Evliya Çelebi'nin 1671 yılında Kudüs'e yapmış olduğu bir seyahati de içeren *Seyâhatnâme'si* ile karşılaştırmalı olarak işlenmiştir (Karga, 2011: 12-32). Donuk'un makalesi (2017) yine bir hac yolculuğunda kaleme alınmış olan Şâir Servet'in *Seyâhatnâme'sini* konu edinmiştir. Makalede Kudüs'le ilgili bazı bilgiler verilmiştir. Buna göre Şâir Servet, Şam'dan Kudüs'e gitmek için yola çıkmış, beraberindekilerden birinin hastalanmasından dolayı çok müteessir olmuş, yedi günde Kudüs'e varmış, önce Kubbe-i Sahrâ'yı görmüş, ardından Mescid-i Aksâ'da mahşer günü Sırat ve Terazi'nin kurulacağına inanılan mekânı ziyaret etmiş, Harem'e girişi sağlayan Cennet, Rahmet ve Tevbe kapılarından geçmiştir. Şâir, ayrıca Davut Peygamberin demirden yaptığı nar ağacını, Hz. İsa'nın ak mermerden beşiğini, Hz. Peygamberin miraca çıktığı yeri, Sahratu'llah'ta Cebrail'in parmak izlerini, Hz. İsa'nın göğe gittiği yeri, Hz. Meryem'in kabrini, yakın bir yerde Hz. Musa'nın makamını ziyaret etmiştir (2017: 31). XVI. yüzyılda yazılmış olan bu *Seyâhatnâme*, o dönemde Kudüs'te harem bölgesinde hangi eserlerin bulunduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.

Eski Türk edebiyatı metinleri arasında Kudüs'ü anlatan eserler arasında Ahmedî'nin *Tahkîk-i Mi'râc-ı Resûl*, Âşık Paşa'nın *Garîbnâme'si*, destansı eserlerden olan Abdullah Figânîzâde Çorumî'nin *Fetihnâme-i Kudüs* adlı eserleri meşhurdur. *Silahşör Tarihi* de Kudüs'ten bahseden eserlerden biridir. Öte yandan Allame Şehyî'nin Kudüs kadılığı sırasında (1622) Mescid-i Aksâ'ya yağın karı anlattığı manzumesi önemli tasvirler içermektedir. Bu manzumede Tûr, Vâdfî-i Eymen, Kuds-i Şerîf, Harem-i Ka'be, Halîl, Sahrâ gibi yerler, önemli mekânlardandır (Dönmez, 2006: 135-137). Ayrıca Allame Şeyhî, Dîvân'ında Kuds redifli iki manzumeye yer vermiştir (2006: 183-84). Buna göre Kudüs mübarek, aydınlık, müreffeh bir şehirdir. Öztürk makalesinde (2017), Türk edebiyatında Kudüs'ü panoramik bir tarzda yansıtmaya çalışmıştır. Bir taraftan Ahmed Fakîh ve

⁴Şâirin eseriyile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mazioğlu, H. (1974). *Kitâbu Evsâfi Mesâcidi'ş-Şerîfe*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Nâbî'nin gözüyle Kudüs'ü sunmaya çalışırken öte taraftan Sezai Karakoç, Cahit Zarifoğlu gibi modern zamanların şâirleri gözüyle Kudüs'ü anlatmaya çalışmıştır.

XIX. yüzyıl Kudüs tasvirlerini karşılaştıran bir başka tez de İpşirli tarafından yazılmıştır (2009: 29-96). Bu tezde Kudüs tasvirleri, Protestan inanca sahip olan Pierre Loti, Mark Twain ve William Thackeray'ın seyahatleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak verilmiştir.

Klasik edebiyat türlerinden biri olan fazilet-nâmeler, bir taraftan Kudüs şehrinin faziletlerine işaret ederken öte taraftan Kudüs'ün tarihî, mimarî ve tabîî güzelliklerini işlemiştir. Bu fazilet-nâmelerden biri de Yılmaz tarafından hazırlanmıştır. Bu çalışmada incelenen Abdurrahman Şevkî (XIX. yy.)'nin *Teşvîkü'l-Müşâtak ve Teşrîkun li'l-Uşşâk* adlı fazilet-nâmesinde Mekke, Medine ve Şam'la beraber Kudüs'ün de faziletlerine yer verilmiştir (2017).

Amaç

Bu çalışmanın amacı, Ahmed Fakîh'in *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe* ve Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı eserlerinde Kudüs tasvirlerini tespit edip karşılaştırmaktır.

Kapsam

Bu çalışmada Ahmed Fakîh ve Nâbî'nin belirtilen eserlerindeki Kudüs'le ilgili tasvirler dikkate alınıp karşılaştırılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Aşağıda Ahmed Fakîh'in *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe* ve Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn* adlı eserlerinden hareketle Kudüs'le ilgili anlatımlar tespit edilmiştir.

Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe

Ahmed Fakîh, XV. yüzyılın başlarında vefat etmiş bir şâirdir⁵. Onun *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe* adlı eseri, hac seyahatnamelerinin en eski olanıdır. Eserde şâir, hac yolculuğu sırasında ziyaret etmiş olduğu üç kutsal mescidi anlatmıştır⁶. Bu mescitlerden biri de Mescid-i Aksâ'dır (Coşkun, t.y.). Kudüs'te iki ay kalan şâir

⁵ Detaylı bilgi için bkz. Sertkaya, O.F. (1989). "Ahmed Fakih." *TDVİA*. c. 2. 65-67.

⁶ Mazıoğlu'nun çalışmasında anlatımın Mekke'den bir anda Kudüs'e geçtiği görülmektedir. Bu arada eserde kopuk sayfaların olduğu düşünülebilir. Ancak sayfa ortasından bu anlatım başladığı da düşünülebilir. 136. beyitten itibaren eserde Kudüs anlatısının izleri mevcuttur. Bu durum 8a sayfasının başından itibaren daha da netleşmektedir. Burada iki önemli tahmin yürütülebilir: Şâir bir anda dalgınlık ya da başka bir sebepten ötürü Kudüs'ü anlatmaya başlamıştır ya da burada bazı sayfalar kopuktur. Ayrıca 139-142. beyitlerin hangi mescide işaret ettiği belirsiz bırakılmıştır (1974: 29-30). Buna bir ciltleme hatası gözüyle de bakılabilir. Çünkü Kudüs anlatısı 8a-b sayfalarında mevcuttur. Sonrasında eserde hacin faziletlerine yer verilmiştir. Kudüs'ün anlatıldığı bu ara bölümde Ahmed Fakîh, mahşerin Kudüs'te kurulacağını yanında Mescid-i Aksâ'nın sayısız vasıfları, Aksâ'daki mihrap, müezzin tahtı, zincirlere asılan kandiller, Hz. İsa'nın beşiği ve Kubbe-i Silsile gibi yapılardan bahsetmiştir.

oradan el-Halîl şehrine de uğramıştır⁷. Eserin sonunda ayrıca Kudüs ile ilgili dört manzumeye yer verilmiştir.

Tuhfetü'l-Harameyn

*Tuhfetü'l-Harameyn*⁸, Dîvân edebiyatının en büyük şâir ve nâsirlerinden Nâbî'nin (1642-1712) Kudüs ziyaretine de yer verdiği önemli eserlerinden biridir. Şâir, hac yolculuğunu anlattığı bu eserini mensur olarak kaleme almıştır. Ancak içinde sık sık manzum metinlere de yer vermiştir. Eser 1685 yılında kaleme alınmıştır. Yolculuğuna 1678'de⁹ İstanbul'dan başlamış olan Nâbî, eserine bu yolculuk esnasında edindiği intibaları yansıtmıştır (Kalkışım, 1988: 5-8). Eserde Nâbî, hem şâirlik hem de nâsirlik yönünü ön plana çıkarmayı başarmıştır. Şâir önce Şam'a gitmiştir¹⁰. Coşkun, üç günlük Çehrin Zaferi kutlamalarından sonra Kahire'ye gitmek üzere Nâbî'nin yola çıktığını, on gün sonra Remle'ye vardığını belirtmiştir. Nâbî buradayken üç günlük Kudüs ve Mescid-i Aksâ ziyaretini gerçekleştirmiştir (2000: 369). Kudüs'te üç gün kalmasına rağmen Nâbî'nin anlatımları orayı oldukça fazla tanıdığına işaret etmektedir. Nâbî, Kudüs'e Remle tarafından gitmiştir. Eserde özellikle Mescid-i Aksâ'ya ait hususlara dikkat çekmiştir.

Yukarıda bahsedilen iki eserde yer alan Kudüs'le ilgili hususlar aşağıda ayrı başlıklar hâlinde verilmiştir:

Kudüs

Ahmed Fakîh'in eserinde Kudüs'e hac niyeti ile gidilmiştir¹¹. Vatan artık gurbettir. Allah'a şükürler olsun ki Kudüs'e varılmıştır¹². Kudüs çok acayip bir yer¹³ olup taş ve kireçten yapılmış büyük bir şehirdir¹⁴. Kudüs'ün önü kayalıktır (AF, 366). Sahre ve Aksâ, Kudüs'tedir¹⁵. Kudüs şerefli ve aziz bir yerdir¹⁶.

⁷ Oturdum anda iki ay temâmet / Çü yoldaşlar çıkup gitdi selâmet (AF, 196)

Gidüp Kuds'den Halîlu'llâh'a irdük / Bi-hamdî'llâh mübârek yiri gördük (AF, 234)

⁸ **Tuhfetü'l-Harameyn*'den alınan metin örnekleri "Coşkun, M. (2002). *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Harameyn'i*. T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları. ss.219-232." adlı eserden alınmıştır. *Tuhfetü'l-Harameyn*eseri için TH kısaltması kullanılmıştır.

*Bu eser Edirneli Nâtık'ın aynı isimli eseriyle karıştırılmamalıdır. Nâtık'ın eseri de en az Nâbî'nin eseri kadar orijinal bir eserdir. Her ne kadar ismi ve içindeki bazı manzumeler Nâbî'ye ait olsa da bu eseri Nâbî'nin eserinin bir kopyası olarak değerlendirmek doğru değildir. Edirneli Nâtık'ın *Tuhfetü'l-Harameyn'i* ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Aksoyak, İ. H. (2012). Nâbî'nin *Tuhfetü'l-Harameyn*'inin Edirneli Nâtık'ın *Tuhfetü'l-Harameyn*'ine Etkisi: Hikâyeler, Gelenekler, İnanışlar. *Millî Folklor*. S. 95 s. 9-22.

⁹ Coşkun bu tarihi 1679 olarak tespit etmiştir (2000: 369).

¹⁰ Şâmı gördük yine tahrîk-i rikâb eyleyelüm / Gel gönül maksad-ı aksâya şitâb eyleyelim (Kalkışım, 1988: 61)

¹¹ Gel imdi hac ile Kuds'e gidelüm / Hakun hürîlerin kuca idelüm (AF, 183)

¹² Vatan gurbet idüben yola girdük / Bi-hamdî'llâh ki geldük Kuds'e irdük (AF, 188)

Rûm ile Şâm'ı geçdüm Arab illerine düşdüm / Şükür kim sana kavuşdum i cânun Kuds-i mübârek (AF, 382).

¹³ Acâyib yir imiş Kuds-i mübârek / Yaratmış anı sun'ından Tebârek (AF, 189)

¹⁴ Bir ulu şehrdür daşdan kireçden / İçinde bir evi yokdur ağaçdan (AF, 190). Burada şâir kendi yaşamış olduğu yerde ağaç evlerin de inşa edildiğine işaret etmektedir.

¹⁵ O yirdedir Sahrâ vü Aksâ (AF, 191a)

Nâbî için de Kudüs mübarek (Kuds-i Mübârek) bir yerdir. Kudüs'ün etrafındaki sur dairesinin üçte biri Aksâ'nın sahasındadır¹⁷. Surun¹⁸ üçte ikisi de mescitler ve insanların ikamet ettiği evlerden müteşekkildir. Aksâ, güney ve doğu hisarının üzerinde gayet yüksekte kalmaktadır (Coşkun, 2002: 219).

Kudüs'ün Faziletleri

Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe'nin sonunda yer alan birinci manzumede Kudüs'te Hz. Muhammed'in peygamberlere namaz kıldırıldığı¹⁹, orada namaz kılmanın çok faziletli olduğu, Mâlikî mezhebinden olan Müslümanların önce Harem Bölgesinin batı tarafında bir yerde namaz kıldığı²⁰, sonra Aksâ'ya vardığı, ardından Sahre'yi ziyaret ettikleri belirtilmiştir (AF, 346).

Yedi beyitten müteşekkil olan ikinci manzumede Kudüs Hz. Süleyman'ın mührü olarak değerlendirilmiştir²¹. Kudüs, bu dünyanın esas binasıdır, Allah orada hâkimdir²². Orası Allah'ın nazar ettiği mukaddes bir mekândır²³. Üçüncü manzumede ise Kubbetü's-Sahre ve Sahre Taşı (AF, 362), şifalı olduğuna inanılan Peygamberimizin ayak izi (AF, 363), demirden yapılmış nar ağacının (AF, 365) Kudüs'te olduğu belirtilmiştir. Bundan başka Selvân çeşmesi (AF, 377) ve Muhyiddin adında bir zatın kabri de Kudüs'tedir (AF, 379). Son beyti yarım kalan ve on bir beyitten oluşan dördüncü manzumede de Kudüs methedilmektedir.

Ahmed Fakîh, mahşerin Kudüs'te kurulacağına dair inancını ifade etmiştir²⁴. Buna göre cennet ve cehennemin yeri Kudüs'te tamamen bellidir (AF, 351). Mahşer kurulacağı yere amellerin tartılacağı terazi de kurulacaktır (AF, 352). İnanışa göre günah terazisi, Sırat köprüsü, sekiz cennetin kapısı Kudüs'tedir (AF, 375). Bahsedilen mahşer terazisinin nereye kurulacağı da bellidir. Kubbetü's-Sahre'de kapılardan taraf bir yerde mahşer terazisi kurulacaktır (AF, 222). Bu yerin kızıl mermerden altı direği vardır. Ona bakmaya yürek doymaz²⁵.

Nâbî de eserinde kıyamet sahnesine dair anlatımlara yer vermiştir. Buna göre Harem-i Şerîf'in batı köşesinde kıyamette (rûz-ı bâzâr-ı kıyâmet) mizanın kurulacağı yerde nice mermer direk üzerine güzel bir minber (matbû'u's-sîmâ) ve

¹⁶ Bunun gibi şerîf yerde turayın (AF, 195)

¹⁷ Bahsedilen bu saha, kaynaklarda Harem-i Şerîf olarak geçmektedir. Bununla ilgili olarak Bozkurt, "... Mescid-i Aksâ'ya da çevresiyle birlikte Harem-i Şerîf denilmekte ve bununla eski Kudüs'teki kuzeyi 371, güneyi 283, doğusu 474 ve batısı 490 m. uzunlukta olan ve yer yer 30-40 m. yüksekliğe ulaşan surlarla çevrili bulunan, içinde Kubbetü's-Sahre'nin de yer aldığı kutsal mekân kast edilmektedir (2004: 268)." demiştir.

¹⁸ Surlarla ilgili olarak Demirkol şu ifadeleri kullanmıştır: "... Kudüs Osmanlılar hâkimiyetine girdikten sonra, Kanuni Sultan Süleyman döneminde surlarla çevrilmiştir. Bu surlar, 12-13 metre yükseklikte ve 1 metre kalınlıktadır. Yapımı beş yılda tamamlanan ve üç kilometre uzunluğundaki surların 34 kulesi ve 7 kapısı vardır (2007: 14)."

¹⁹ Habîb'ine emr kılur Mekke'den Aksâ'ya gelür / Enbiyâlar saf saf olur andar anda imâmeti (AF, 343)

²⁰ Burası ihtimaldir ki, Burak Mescidi olarak bilinen yerdir. Çünkü "Ol Aksâ Mescid'i'nün sağ yanında / Namaz kılur İmâm-ı Mâlik anda (AF, 156)" beyti de Burak duvarı tarafına işaret etmektedir.

²¹ Allah'ın nazargâhı mühr-i Süleymân'ı Kuds (AF, 355b)

²² Kuds'dür yirün bünyâdı Hak olur anda kâzî (AF, 357a)

²³ Allah'ın nazargâhı derleyüp sular akar / Dört yanı çayır çemen misâl-i cennet Kuds (AF, 358)

²⁴ Yarı Kudüs'de olur arz-ı mahşer (AF, 143a)

²⁵ Kızıl mermerden altıdır direği / Görenün doycak yokdur yüreği (AF, 223)

bir mihrap (mihrâb-ı sîne-güşâ) yapılmıştır. Kıyamet gününde (rûz-ı ciğer-sûz-ı rustâhîzde) Sırat (güzergâh-ı reh-revân-ı na'îm ü cahîm olan cisr-i sırât) buraya kurulacaktır. Buna işaret etmek için Bâbü'r-rahme ile Hz. İsa'nın beşiği arasında doğu hisarının üstünde üç zirâ yüksekliğinde bir mermer direk yer almaktadır (Coşkun, 2002: 220).

Harem-i Şerîf

Nâbî, Remle'de birkaç gün kaldıktan sonra Harem-i Şerîf'in ıtırılı toprağına (rûy-mâl-i hâk-i itr-nâk) yüz sürmek için yola çıkmıştır. Harem-i Şerîf, cana can katan (sâha-i rûh-bahşâdır) ve nur saçan bir kutsal yerdir (harem-i nûr-peymâ). Aksâ arazisinin uzunluğu 840 zirâ', genişliği de 525 zirâ'dır²⁶. İçinde güzel bir binası (fermân-ı Bennâ-yı kâr-hâne-i kader) vardır. Bu hâliyle Cebrail'in pergel ile çizilmiş gibi olan kanadının köşesine (resm-i keşîde-i pergâr kûşe-i bâl-i Rûhü'l-emîn) benzemektedir (Coşkun, 2002: 219).

Harem-i Şerîf, sıhhat bahşeden (sıhhat-bahşâ) bir mescittir. Uzunluğu güneyden kuzeye ve genişliği de doğudan batıya doğrudur. Bu kutsal yerin batı ve kuzey tarafı şehrin imar edilmiş (ma'mûr) tarafına düşmektedir. Harem-i Şerîf'te medreseler yer almaktadır. Doğru ve güney tarafında vadi ve dağlar yer almaktadır. Burada birçok gönül açıcı penceresi (revzene-i hâtîr-güşâ), yüksek hisardan güney tarafında sahraya doğru açılmaktadır (Coşkun, 2002: 220). Bu minvalde bir tasvire Ahmed Fakîh eserinde yer vermemiştir.

Harem'in Kapıları

Ahmed Fakîh, Rahmet kapısı ve Hz. Hızır'ın makamının orada olmasından dolayı Kudüs'e önem vermektedir (AF, 374). Harem kapılarıyla ilgili olarak şâirin bahsettiği hususlar bundan ibarettir. Ancak Nâbî, harem bölgesinin kapılarından detaylıca bahsetmiştir. Harem-i Şerîf'in feleklerin sayısı adedince meleklerin üzerinde oturduğu dokuz kapısı (nüh-derîçe-i melâ'ik-nişîn) vardır. Bunlardan en meşhuru kuzey duvarında doğu köşesine yakın bir yerde bulunan Bâbü'l-hitta'dır. Nâbî burada kapının önemine ilişkin izahata yer vermiştir. Hz. Süleyman Allah'ın emri ile (fermân-ı Mübdi'-i kâr-hâne-i îcâd) Beytü'l-makdis'i tamamladığında sevinç akşamında (şâm-ı meserret-encâmı) ziyaret için Bâbü'l-hitta'dan Harem-i Şerîf'e (harem-i muhtereme) girmiştir (Coşkun, 2002: 223).

Bâbü'l-esbat, başka bir kapıdır. Harem-i Şerîf'in doğu köşesinden kuzey köşesine varınca doğu hisarının (hisâr-ı mağfîret-medâr-ı şarkî) ortasında gönül açıcı güneşin doğduğu yer gibi (sîne-güşâ-yı matla'-ı âftâb) Babü'r-rahme ve Bâbü't-tevbe yer almaktadır. Bu iki kapının (iki bâb-ı hikmet-eser) önünde cehennem çukurlarının en korkunç ve derin olanı (vâdî-i hevl-nâk-i ba'îdü'l-gavr-ı megâk-ı cahîm) yer alacaktır. Yahudiler burada azap göreceklerdir. Bu vadi, kâfirleri yakıcıdır (vâdî-i kâfir-sûz). Bunun içinde yeryüzü duvarının bir sureti olacaktır (suret-nümâ-yı cedrî-i rûy-ı zemîn) (Coşkun, 2002: 220-23).

²⁶ Nâbî'nin verdiği bu ölçüler İslâmî kaynakların verdiği ölçülerin çoğunun fevkindedir (Gül, 1997: 98).

Mescid-i Magâribe

Nâbî, Harem-i Şerîf'in batı tarafında Mescid-i Magribe adında bir uzun mescitten (mescid-i tûlânî) bahsetmiştir (Coşkun, 2002: 221). Ahmed Fakîh'te ise bu yapıya yer verilmemiştir.

Mescid-i Aksâ

Ahmed Fakîh'in detaylıca anlattığı mekânlardan biri Mescid-i Aksâ'dır. Harem-i Şerîf'te kible tarafında yer alan Mescid-i Aksâ'nın sayısız vasıfları vardır²⁷. Mescid-i Aksâ süslü ve işlemeli bir yerdir. Uzunluğu 160, eni ise 140 adımdır²⁸. Bu mescidin içinde çeşitli mekânlar vardır. Bunlardan biri oldukça sanatkârane işlenmiş olan mihraptır²⁹. Bu mihrabın karşısında kar gibi beyaz mermerden yapılmış bir müezzin tahtı vardır³⁰. Müezzin tahtının üstünde bir zincir asılıdır. Bu zincirde 160 kandil yanmaktadır³¹. Bunlardan başka sabah ve akşam bu mescitte 412 kandil yanmaktadır³². Mescidin altı oyulmuştur. 56 basamaklı bir merdivenle oraya inilmektedir³³.

Nâbî'ye göre ise Harem-i Şerîf'te Mescid-i Aksâ adında bir mescit, seçkin büyüklüğüyle (ser-efrâz-ı evc-i ihtizâz) güney duvarı yanında metîn bir şekilde diz çökmüş olarak (zânû-zede-i ka'de-i istihkâm) durmaktadır (Coşkun, 2002: 221). Görüldüğü gibi Nâbî, Mescid-i Aksâ'yı detaylıca tasvir etmemiştir.

Burak

Aksâ Mescidi'nin sağ yanına Hz. Muhammed miraca çıkarken Burak'ı bırakmıştır. İmam-ı Mâlik oradaki mescitte namaz kılmıştır³⁴. Nâbî'nin değinmediği mekânlardan biri de Burak Mescididir.

²⁷ Bunun evsafına olmaya ihsâ (AF, 145b). Başka bir yerde de şöyle demektedir:

Ki didüğümden artuktur bu evsâf / Çü evsâfi bağışlar bunca eltâf (AF, 233)

²⁸ Yüz altmış adım ölçdüm uzununu / Dahı adımladum yüz kırk inini (AF, 147).

Şâir Ahmed Fakîh, 139-142. beyitlerde çeşitli vasıflardan bahsetmiştir. Ancak bu vasıfların tam olarak nereye ait olduğu anlaşılammıştır. Çünkü bu kısımdan önce şâir, Mekke'den bahsetmekteyken bir anda konuyu değiştirmiştir. Söz konusu beyitler şunlardır:

İki Mushaf var üstinde anun hem / Yüzine baksa kişi kalmaya gam

Ki iki yüz adım durur temâmı / İkidür hem bu mescidün imâmı

O kubbenün temâmet üsti kurşun / Anun yüksekliği artuk yüz arşun

Sırâton yidi yirde var nişâni / Kemerlerdür üçer kat gördüm anı (AF, 139-142)

²⁹ Ne san'at harç olupdur zî aceb kâr (AF, 148b)

³⁰ Şol ak mermer bakasın sanki kardur (AF, 149b)

³¹ Asılmışdur yüz altmış kandil bil (AF, 151b)

³² Ki dört yüz on ikidür uçdan uca (AF, 152b)

³³ Mücevvefdür o mescidün hem altı / İnerler nerdübândan elli altı (AF, 153)

Bozkurt, bu bölümlle ilgili şu ifadelere yer vermiştir: "Mescid-i Aksâ'nın altında girişi taş duvarla örülmüş bir bölüm vardır. Halk arasında Hz. Süleyman'ın at ahırları olarak bilinen bu bölüm hakkında daha çok XIX. yüzyılda buraya giren Batılı bazı müellifler tarafından yapılan Harem-i Şerif çizimlerinde bilgi verilmiştir (2004: 271)." Öyle anlaşılıyor ki, buraya Nâbî yıllar önce girmiştir.

³⁴ Ol Aksâ Mescidi'nün sağ yanında / Namaz kılar İmâm-ı Mâlik anda (AF, 156)

Mübarek Sahre Bölgesi

Ahmed Fakîh Sahre bölgesinden bahsetmemiştir. Ancak Nâbî'nin bu alanı detaylıca anlattığı görülmüştür. Harem-i Şerîf'te Mübarek Sahre'yi (Sahre-i mübâreke) belirlemek üzere beş altı zirâ' yükseklikte yaklaşık boyu ve eni 300'er zirâ' olan suretler gösteren bir ayna gibi parlak mermer döşeli bir yer (mir'ât-ı suret-nümâ gibi ruhâm-ı mücellâdan) yapılmıştır. Bunun etrafı, bir zirâ' yüksekliğinde küçük bir duvar ile çevrilidir. Bu bilgi, Nâbî'nin verdiği önemli ayrıntılardan biridir. Bu aydınlık sahanın (sâha-i tâbnâk) dört yanından sekiz yerden yirmiden çok adımla bu emniyetli yere (silmi selâmet-fermâ) çıkılır. En aşağıdaki basamak (pâye-i pâyini) uzak mesafeden yapılmış olup oldukça geniş ve ferahtır. Her basamakta yan yana yirmi adam (pâ-nihâde-i su'ûd) çıkabilir (Coşkun, 2002: 225).

Kubbetü's-Sahre

Ahmed Fakîh'te Kudüs'teki Kubbetü's-Sahre³⁵ süslü, nakışlı ve tertipli bir mekândır. Çoğu altınla süslenmiştir³⁶. Kubbetü's-Sahre'nin içinde çok incelikler vardır. Kubbetü's-Sahre'nin kenarı sekiz kattır³⁷. Sıradan bir penceresinde çeşit çeşit camlar vardır. Pencerelemlerin toplamı kırktır³⁸. Kubbetü's-Sahre'nin içi ve dışı mermerdir. Mermer direkleri yeşil, kızıl karışık renklidir. Bu direklerin tam ortasında Sahre Taşı vardır. Ortada 25 direk vardır. Hepsisi karışık renklidir. Burada beyaz renkli direk yoktur. Buranın iç tarafında oldukça çekici 16 direk vardır³⁹.

Nâbî, Mübarek Saha'nın ortasında inşa edilmiş Kubbetü's-Sahre'den (kubbe-i sahare-i mübâreke beyzâ-i tâ'ir-i sa'âdet) bahsetmiştir. Etrafında sekiz hâle varmış gibi duran (bir harem-i heşt-hâle-vâr) kubbe yarısına kadar etrafı mermerle döşenmiştir. Ondandır yukarıda altın kubbenin tepesine (küngüre-i zerrîn-kubbe) kadar özel bir kumaşla (hil'ât-ı kâşî-i nâ-dîde nukûş) örtülmüştür (Coşkun, 2002: 225).

Nâbî, eseri inşa edenlerle ilgili de bilgi vermiştir. Kubbetü's-Sahre'nin asıl binası Emevî meliki Süleyman ibn Abdülmelik tarafından (onun beyzâ-i tâ'ir-i himmetiyle) yapılmıştır⁴⁰. Bu kumaş (ilbâs-ı kâşî) ve mermer kısım merhum Sultan Süleyman (behişt-âşiyân) tarafından yaptırılmıştır (Coşkun, 2002: 225).

³⁵ "Kudüs'ün fethinden sonra Hz. Ömer tarafından yaptırılan mescidin yerine inşa edildiği için -daha çok Batılılar tarafından- Ömer Camii olarak da tanınır... (Bozkurt, 2002: 304)."

³⁶ Müzeyyendür, münakkaşdur müretteb / Cemî'i altun işidür müzehheb (AF, 192)

³⁷ Sekiz yön ya da sekiz kenar olarak düşünülmelidir.

³⁸ Bir ulu kubbedür Sahre acâyib / İçinde var durur hem çok garâyib
Sekiz katdur o kubbenün bucağı / Anun karşusınadır Tür tağı

Değme bir pencerede envâ'-ı câm / Pencerelemler kamusı kırkdur temâm (AF, 199-201)

³⁹ Yaşıl kızıl direkler mermer eblak / Bunun ortasıdır Sahre dağı çak

Yigirmi biş direkdür ortadağı / Dükeli ala eblak yokdur ağı

En içinde on altıdır direkler / Kopagelür göricegez yürekler (AF, 203-205)

⁴⁰ Bu ilk bina 685-691 yılları arasında yapılmıştır (Bozkurt, 2002: 306). Bu bina Sahre'nin üzerine inşa edilmiş bir kubbe ve mescitten ibarettir (Mazak, 1989: 87).

Nâbî Kubbetü's-Sahre'nin süslemelerine özel önem vermiştir. Mübarek Kubbetü's-Sahre'nin içinde (derûn-ı kubbe-i refî'a-i sahra-i mibâreke) çeşitli şaşırtıcı nakışlar (nigâşte-i kalem-i üstâd-ı ezel olan nukûş-ı hayret-fezâ) vardır. Ona bakanlar, bu konik şekli tavusa (nûr-ı nigâh-ı mahrûtiyyü'ş-şekli hem-reng-i düm-i tâvûs); pencere camlarının aksini de horoz gözüne (nuzzârî hem-çeşm-i horûs idüp) benzetmektedir. Kubbetü's-Sahre'nin iç duvarında hikmet yarıkları (şikâfte-i erre-i hikmet) ve kudret kaleminin nakışları (nigâşte-i kalem-i kudret) vardır. Burada mermerler (ruhâm-ı âyîne-endâm) dört tarafından kitabe (kitâbe-i mevzûn) ya da birer güzel görünüşlü güneş (şemse-i hoş-nümûn) yer almaktadır. Sanki bunları Allah kendi ezeli sanat atölyesinde (nigâr-hâne-i sun'-ı ezelfide) çizmiştir (Coşkun, 2002: 229).

Sahre Taşı

Ahmed Fakîh, Kubbetü's-Sahre'nin içinde direklerin arasında Sahre Taşından bahsetmiştir. Taşın üst yüzeyinde Hz. Muhammed'in ayak izi vardır⁴¹. Oraya yüz sürülür. Şifa olması umulur (AF, 347). Sahre Taşının altında namaz kılınmaktadır. Hz. Muhammed, orada secde etmiştir (AF, 348). Miraç esnasında Sahre Taşı Hz. Muhammed'e saygısından dolayı harekete geçmiştir. İstemıştır ki, Peygamberimizle beraber gitsin (AF, 368).

Kubbetü's-Sahre'nin kapısı⁴² kibleye doğrudur (AF, 366). Başları altınla süslenmiş birbirinden güzel olan on iki mermer direk Kudüs'tedir⁴³. Sahre Taşının çevresinde Hz. Davut'un yaptığına inanılan demir korkuluklar vardır. Bunların boyu on beş karıştır. Bu korkuluklar kafes şeklinde olup ince ve güzel işlemlere sahiptir⁴⁴.

Nâbî, Sahre Taşını detaylıca anlatmıştır. Gökyüzüne erişen Kubbetü's-Sahre'nin altında (kubbe-i sipihr-mümâs) uzunluğu yirmi ve eni on sekiz zirâ' olan bir kafes içinde mübarek Sahre (tâ'ir-i zîbende-pervâz-ı evc-i sa'âdet) kibleye dönük olarak saadetin zirvesinde kanat çırpılmaktadır (âsûde-bâl-i âşiyân-ı istikrâr). Bu Sahre altı taraftan Allah'ın kudretiyle (alâka-pezir-i vakfe-i imtisâl-i Zü'l-Celâl) bağlantısız olarak (kat'-ı revâbit ü ittisâl) durmaktadır. Bunun sağ üst kısmında (dûş-ı yemîn) Hz. Muhammed'in ayak izi (nakş-ı tamgâ-yı eser-i pây-ı Muhammedî) vardır. Hz. Muhammed'in sonsuzluk saraylarına teşrif ettiği (teşrif-i sürâdikât-ı melekût) geceden (şâm-ı tarab-fercâm) hatıra kalmıştır. Cennet-mekân Sultan I. Ahmed (behişt-mekîn) Harem'in (arsa-i mübareğîn) saygınlığı gereği (şûret-nümâ-yı fâhte-i şâhsâr Hudâ) Sahre Taşını gümüş bir kafese yerleştirmiştir. Oraya taze taze gülsuyu döktürmüştür (Coşkun, 2002: 226).

⁴¹ Sahre taşı ile ilgili rivayet edilen hadislerin çoğu zayıf ya da mevzû hadis olarak değerlendirilmiştir. "Ayak izi" hadisi de bunlardan biridir (Bozkurt, 2002: 305).

⁴² Kubbetü's-Sahre'nin sekiz kenarı vardır. Bu kenarlardan ana yönleri belirten kenarlar üzerinde dört kapı yer almaktadır. Kuzeyden başlamak üzere bu kapıların adları şunlardır: "Bâbü'l-cenne, Bâbü's-silsile (Bâbü İsrâfil, Bâbü'n-nebî Dâvûd), Bâbü'l-kible ve Bâbü'l-garb (Bozkurt, 2006: 306)."

⁴³ On iki mermer direk başları altın bezek / Biri birinden yigrek Kuds-i mübarekdedür (AF, 367). Bu direkler Sahre'yi çevreleyen alanda yer almaktadır.

⁴⁴ Anun yüksekliği on biş karışdur / Müşebbekdür kamusu tuhfe işdür (AF, 206)

Nâbî, Sahre'nin dinî literatürdeki karşılığına da değinmiştir. Hz. Muhammed (mihmân-ı girâmî-terîn-i İzdî) gökyüzüne çıkışında mübarek Sahre muhabbetinden dolayı cezbeye (keşîş-i cezbe-i mahabbet) gelmiştir. Allah'ın emriyle yarı yolda Cebrail (as.) temkin buyurmuş ve onun parmakları kaleminin eseri mübarek Sahre'nin sayfasını yazmıştır. Mübarek Sahre'nin bir kenarında Hz. İdris (as.) (ruhsat-yâfte-i gül-geşt-i çemenzâr-ı ferâdis)'in ayak izi yer almaktadır (dîde-güşâ-yı cânib-i âsmân). Mübarek Sahre'nin altı (sâye-i devlet-medâr-ı sahre) bir mağara şeklindedir. Oraya kible tarafından yedi merdiven basamağı ile (mahzen-i iksîr-i sa'âdete vaz'-ı kadem-i ziyâret) girilmektedir⁴⁵. Miraç gecesinde Hz. Muhammed (ümîdgâh-ı kâffe-i aceze-i usât) şefaât sözlerini (nâtîka-senc-i recâ-yı şefâat) burada söylemiştir (Coşkun, 2002: 227).

Kubbetü's-Sahre'de Diğer Unsurlar

Ahmed Fakîh, Süleyman mihrabından bahsetmezken Nâbî eserinde Hz. Süleyman'ın Mihrabına yer vermiştir. Sahre Taşına inerken merdivenin iki tarafında Hz. Davut ve Hz. Süleyman'ın mihrabı yer almaktadır (sûret-nümâ-yı dü çeşm-i cihân-bîn). Onlar genellikle bu mihrapta ibadet etmişlerdir (Coşkun, 2002: 227).

Ahmet Fakîh'in bahsetmediği, fakat Nâbî'nin bahsettiği mekânlardan biri de Hz. İbrahim'in mihrabıdır. Kubbetü's-Sahre'nin içinde bir köşede duvarda Hz. İbrahim'in basiret ehline açıkça burada görüldüğü mihrap (ashâb-ı basâ'ire hüveydâ olmağla mihrâb-ı İbrâhîm) yer almaktadır (Coşkun, 2002: 228).

Ahmed Fakîh'e göre Kubbetü's-Sahre'nin içinde demirden yapılmış ve yemişleri olan iki nar ağacı vardır⁴⁶. Nâbî de bunlardan bahsetmiştir. Mübarek Sahre'nin üstünde Hz. Davut'un kendi eliyle yaptığı (sâhte-i dest-i i'câz-ı âhen-güdâz) yaprak ve dalları demirden olan ağaç (diraht-ı pür-şâh u berg-i âhenîn) yer almaktadır. Ayrıca burada şehitlerin efendisi Hz. Hamza'nın (seyyidü'ş-şühedâ) siperi yer almaktadır (Coşkun, 2002: 228).

Ahmed Fakîh'in eserinde nar ağaçlarının altında Sahre Taşının yer aldığı belirtilmiştir. Kubbetü's-Sahre'nin içinde bir zincirde beş yüz kandil vardır⁴⁷. Her gece orada toplam 350 kandil yanmaktadır. Öte taraftan Kubbetü's-Sahre'de iki kürsü vardır. Birisi tam mihraba karşı durmaktadır (AF, 224). Bunlardan biri müezzin mahfili olabilir.

Davut Peygamber, Sahre'de dört yere demir kapı koymuştur. Bunları ateş ya da kömürde yapmamıştır. Bu kapıları Allah'ın izniyle mucize ile yapmıştır. Öyle ki, bu kapıları ziyaretçilerin gezip görmesi gerekir⁴⁸. Kubbetü's-Sahre'de taş

⁴⁵ Bugün bu basamakların on bir olduğu tespit edilmiştir (Bozkurt, 2004: 305).

⁴⁶ İçindedür demirden iki nar ağacı / İkidür bu ağaç var gör i hâci Yemişleri budaklarında vardır / Bi-'aynih sanasın ki o enârdur (AF, 210-11)

⁴⁷ Çu bir zencîrde var biş yüz kandil (AF, 220a)

⁴⁸ Teferrûc itmege bir hoş iş itmiş (AF, 209b)

kapıda üç yüksek kapı daha vardır. Kapılar iki katlıdır. Dünyada buna benzer bir yapı yoktur⁴⁹.

Bâbü'l-cenne

Kubbetü's-Sahre'nin içinde cennet kapılarının olacağı (der-i ravza-i cinân) yerde Bâbü'l-cenne adında yeşil mermerden bir yer (ruhâm-ı sebz-gûn) bulunmaktadır. Burada ilâhî sofrayı (mâ'ide-i âsmânî) temsilen bir mermer sofrâ (ruhâm-ı sofrâ-sîmâ) vardır (Coşkun, 2002: 229).

Taştan Kedi

Nâbî'nin eserine göre Sahre'nin altında bir köşede kedi olduğuna inanılan taştan bir suret yer almaktadır. İnanışa göre Miraç gecesinde (şeb-i pür-tarab) Hz. Muhammed risâlet tahtında otururken (tenhâ-nişîn-i minassa-i risâlet) bir kedi peygamberin eteğinin üzerinde uyuyakalmıştır. Peygamberimiz onu rahatsız etmemek için eteğini makasla kesmiş, bunun üzerine Allah'ın izniyle bu kedi (gürbe-i nâ-hüşyâr) taşa çevrilmiştir. Söz konusu kedinin kıyamete kadar burada taş suretinde kalacağına inanılmaktadır (Coşkun, 2002: 228). Ahmed Fakîh, eserinde taşlaşmış olan bu kediden bahsetmemiştir.

Hz. Muhammed'in Mihrabı

Hz. Muhammed Miraç gecesinde peygamberlere imam (imâme-i sübha-ı asfiyâ ya'nî imâm-ı saff-ı enbiyâ) olup bu mihrapta (merdümek-i dîde-i mihrâb) namaz kıldırılmıştır. Burada bir işaret olarak gece gündüz bir kandil yanmaktadır (Coşkun, 2002: 227). Ahmed Fakîh bu mihraptan bahsetmemiştir.

Harem-i Şerîf'te Diğer Mekânlar

Hz. Ömer Mescidi

Nâbî, Mescid-i Ömer olarak isimlendirdiği bir mescitten bahsetmektedir. Doğu yönünde de Hz. Ömer mübarek Kudüs'ü (Kuds-i Mübârek) ele geçirdiğinde küffardan (suver-i vücûd-ı bed-bûd-ı küffâr) temizlemiş, imar çalışmalarından en başta bir mescit yaptırmıştır. Bu mescit, Aksâ camisinden yüksek olan (pâ-ber-câ-yı kıyâm) bulut renkli mermer sütunları (sütûn-ı ruhâm-ı ebr-fâm) ve birçok dereceleri ile hayret vericidir (zahm-resân-ı şebbâbe-i taaccüb-i nuzzârdır)⁵⁰. Bu mescidin minber tarafında ortada yükselen (kâmet-efrâz-ı sâha-i i'zâz) bir sütun vardır. Hz. Ömer Mescidi içindeki bir sütunda mavi renkli kandiller, saygın bir törendeymiş edasıyla küpe gibi (âvîziş-i gûş-vâre-i minâ-fâm-ı kanâdil) asılıdır (Coşkun, 2002: 221).

⁴⁹ O taş kapuda dahi üç kapu var / O kapular inen yüksektür iy yâr

İkişer kat durur o dört kapular / Cihânda yok bu resme hiç yapular (AF, 218-19)

⁵⁰ Burada bahsedilen mescidin Kubbetü's-Sahre ile karıştırılmaması gerekir.

Kudüs bahçesinin servisi (serv-i riyâz-ı Kuds) saadet karakterli gölgesinde (sâye-i devlet-mâye) felekler bahçesinin gül toplayıcısı⁵¹ (gül-çîn-i gülşen-serâ-yı eflâk), yokluk tahtının yüksekte oturanı olan Hz. Muhammed (bâlâ-nişîn-i serîr-i levlâk⁵²) şefaât hazinelerini açan iki elini (dü-dest-i hazâ'in-güşâ-yı şefâat⁵³), namaz hazinesinin anahtarı (kufî-gencîne-i salât) yapmıştır. Hz. Muhammed'den burada bahsetmesinin sebebi peygamberimizin buradan miraca çıkması ve namaz emrinin bu makamda hediye edilmesidir (Coşkun, 2002: 221-22).

Hz. Ömer Mescidi'nden doğu köşesine gidince yaklaşık on adet kemer (rütbe-i aşereye karîb) ve uzun bir sofa (suffe-i tûlânî) yer almaktadır. Hz. Süleyman burada ifritleri hapsetmiştir. Burada yerin altında devleri engelleyen bin tane direk (hezâr imâd-ı dîv-şiken) ile korkunç kabirler (çukurlar) (megâk-ı hevl-nâk) vardır. Bu çukurlar yokluk zamanında (miyâne-i takvîm-i fenâ) uzun bir gece (şeb-i yeldâ) gibi karanlık ve uzundur. Burası şeytanların kalpleri gibi zifiri karanlıktır (zulmânî-i câvidânî). Bu sofa, insanların tahribi neticesinde (hedm ü tahribi bîrûn-ı yârâ-yı kuvve-i insânî) yıkılan Hz. Süleyman'ın binasından baki kalmıştır (Coşkun, 2002: 222).

Hz. Ali ve Hz. Hızır'ın makamı ile Hz. Davud ve Hz. Meryem'in mezarları

Mübarek Sahra'nın bir yerinde Hz. Ali'nin de bir makamı vardır (Coşkun, 2002: 229). Ancak Ahmed Fakîh bundan bahsetmemiştir. Kubbetü's-Sahre'ye yakın bir yerde (ol mahall-i mu'teber) Hz. Hızır'ın makamı (ruhâm-ı abrî) vardır. Hisarın dışında (hâric-i hisâr-ı Kuds-i mübâreke) Bâbü'l-Hitta'nın önünde Hz. Meryem'in mezarı yer almaktadır. Hisarın dışında batı yönünde Hz. Davud'un nur saçan mezarı (merkad-i nûr-âlûd) vardır. Bu mezar bir mescidin (mescid-i vâlâ-kıbâb dâhilinde hücre-i behişt-eser derûnunda) içinde olup bir örtünün altında yer almaktadır (mütevârî-i lihâf-ı hâk). Mezarın üstünde bir sanduka (estâr-ı zerrîn-târ-ı sandûka-i müşg-bâr) vardır (Coşkun, 2002: 231). Söz konusu makam ve merkadlerden Ahmed Fakîh bahsetmemiştir.

Kızıl Mihrap

Ulvi pazarların tüccarı gibi olan Hz. Muhammed (sûdâger-i bâzâr-ı melekût) miraçtan döndüğünde (râh-âverd-i salât-ı hams ile nâzil-i matmûre-i hâk olduğunda) ilk namazı kılacağı yerde bir mihrap (mihrâb-ı sa'âdet-nisâb pâ-ber-cây-ı kıyâm olup) yapılmıştır. Bu mihrap, yapılan duanın tesiriyle kırmızı renge dönmüş, bu yüzden ona Kızıl Mihrap denmiştir (Coşkun, 2002: 231).

⁵¹ Kudüs bir bahçeye, Hz. Muhammed de o bahçedeki bir serviye benzetilmiştir.

⁵² "Levlâke levlâke" diye başlayan kudsi (?) hadisi, bir tahta benzetilmiş, Hz. Muhammed de bu tahtın en yükseğinde oturan bir sultanateşbih edilmiştir.

⁵³ Hz. Muhammed'in elleri hazineleri açan anahtarlara teşbih edilmiştir.

Kubbe-i Silsile

Ahmed Fakîh'e göre Kubbetü's-Sahre'nin gün doğusu kapısının karşısında direkler üzerinde bir kubbe vardır. Bu kubbenin adı Kubbe-i Silsile'dir⁵⁴. Aynı yapıdan Nâbî de biraz daha detaya girerek bahsetmiştir: Kubbetü's-Sahre'nin gün doğusu kapısının karşısında direkler üzerinde bir kubbe vardır. Bu kubbenin adı Kubbe-i Silsile'dir. Kubbetü's-Sahre'nin yakınında Hz. Davut mahkemesinin olduğu yerde Kubbe-i Silsile (kubbe-i zîbende-sîmâ cilve-nümâ olup) yer almaktadır. Bu kubbe sekiz kemer (heşt tâk-ı ruhâm) üstündedir. Sultan Süleyman (behişt-mekân) buraya çiniler üzerine (zîver-bend-i kâşî-i hôş-nakş olmağın) bir ayet⁵⁵ yazdırmıştır (Coşkun, 2002: 231).

Medreseler ve Minareler

Kubbetü's-Sahre'nin etrafında birçok medrese vardır⁵⁶. Harem-i Şerîf'te dört minare vardır. Minarelerden birinde 117 basamak vardır. Üstüne çıkınca şehir görünmektedir⁵⁷. Hacılar ayrıca minareye de yüz sürmekte, ayrıca buradan aziz Kubbetü's-Sahre'ye bakarak hayran kalmaktadırlar (AF, 349). Harem-i Şerîf'te medreselere değinen (Coşkun, 2002: 220) Nâbî, Harem bölgesindeki minarelere değinmemiştir.

Kubbetü'l-Mi'râc

Sahre'nin kenarında (kenâr-ı sahra-i mübârekede) Kubbetü'l-mi'râc (tavafgâh-ı ins ü melek) parlak mermerden bir güzel kubbe biçiminde inşa (ruhâm-ı mücellâdan bir kubbe-i hôş-nümâ) edilmiştir (Coşkun, 2002: 230). Ahmed Fakîhise eserinde bu yapıya değinmemiştir.

Tabîî Güzellikler

Harem-i Şerîf'te sular toplanıp akar. Buranın dört tarafı cennet gibi çayır çimenle kaplıdır⁵⁸. Kudüs'te bir evden başka bir eve kadar büyüklüğü olan kuyular vardır⁵⁹. Burada rahmet yağmurları yağmaktadır. Harem-i Şerîf'te yağmur sularıyla dolan birçok kuyu vardır⁶⁰. Nasibi olanlar bu kuyulardan nasiplenir (AF, 389). Bütün Kudüs halkı bu sulardan içmektedir. Bin erenler bu işi böyle yapmıştır (AF, 229).

⁵⁴ Çü gün doğuşu kapu karşısında / Direkler üzre vardır kubbe anda
Odur hem Kubbe-i Silsile sorgıl / Nasîb olup kalıcak gey nazar kıl (AF, 159-160)

⁵⁵ Kur'ân: Sad, 38/26.

⁵⁶ Tolayı mescid medrese inen çok / Nice vasf ideyim bir eksigi yok (AF, 225). Kanat'ın yüksek lisans çalışmasında kullandığı "Memlûkler devrinde Kudüs'teki 50 civarındaki medresede... (2013: 6)" ifade, Kudüs'ün ilmî faaliyet yönüne işaret etmektedir.

⁵⁷ İçinde dört minâre var yüceler / Mü'ezzin bân virür irted giceler
Yüz on yidi ayak çıkar birine / Çıkarsan üstüne hep şar görine (AF, 226-27)

⁵⁸ Allah'ın nazargâhı derleyüp sular akar / Dört yanı çayır çemen misâl-i cennet Kuds (AF, 358)

⁵⁹ Kuds şehrinün bir hoş huyı / Evden eve var bir kuyı / Arşdan iner anun suyu / İ benüm Kuds-i mübârek (AF, 388)

⁶⁰ Haremün içi düpdüz kuyıldur / Çu yağmurdan tolar eyü sulardur (AF, 228)

Harem-i Şerîf'te turunc, hurma ve zeytin ağaçları çoktur. Ok atsan bir ucundan diğer ucuna erişmez. Yani o kadar uzak bir mesafedir⁶¹. Harem-i Şerîf'in içinde gölgeli ağaçlar vardır. Bunların meyvesini fakirler ve açlar yemektedir⁶².

Yapılan tasvirlerden birinde Kudüs'ün sağ tarafı cennet gibidir. Burada bağlar ve bahçeler vardır⁶³. Sol yanında da cehennem deresi vardır (AF, 387). Bu benzetme mahşer sahnesinin Kudüs'te kurulacağına dair inancın bir yansıması olarak düşünülmelidir.

Nâbî, eserindeki tasvirlerde cennet benzetmesine yer vermiştir. Çimenlik, kuşlar ve ağaçlarla anlatımını renklendirmiştir. İrem gibi güzel olan Harem-i Şerîf'te (zemîn-i harem-i İrem-tev'em) ipekli halılar gibi muntazam çimenlikler (kalîçe-i birîşem-târ-ı sebze-i hemvâr) döşenmiş, yer yer kuşların yuva yaptığı (tâ'ir-i kudsiyân) gölge yapan ağaçlar dikilmiştir (Coşkun, 2002: 224).

Hz. İsa'nın Doğduğu Beytül-lahim Kilisesi ve Hz. İsa'nın Beşiği

Ahmed Fakîh'e göre Aksâ Mescidi'nin sol yanında da Hz. İsa'nın Beşiği vardır. Onun da eşiği kibleye karşıdır. Orası yerin altındadır. İnsanlar oraya inip ziyaret ederler⁶⁴. Hz. İsa'nın beşiğine yüz sürülmekte ve içinde yatılmaktadır (AF, 373). Hz. İsa'nın doğduğu yer olan Beytül-lahim Kilisesi Kudüs'tedir (AF, 372).

Nâbî de Hz. İsa'nın beşiğinden bahsetmiştir. Beşiği parlak mermerden (ruhâm-ı mücellâ) görünmeyen bir tekne (tekne-i rûhânî) olarak tasvir etmiştir. Bu tekne can bahşeden nefeslerin mayasının hamuru (hamîr-i mâye-i enfâs-ı cân-bahşâ), gökyüzüne dayanmış olan Mesîh'in (zât-ı âsmân-mesned-i Mesîhâ) bir beşiği olup dördüncü kubbeye yakındır (Coşkun, 2002: 222).

Hz. Meryem Hücresi ve Havâriilerin Mihrabı

Harem bölgesinde zindana bitişik olan doğu köşesinde birkaç basamak merdivenle zeminin altında Hz. Meryem'in hücresi (hücre-i rûşen) yer almaktadır (gûşe-nişîn-i hafâ). Metinde kullanılan ifade, bu hücrenin öyle ulu orta bir yerde olmadığına, âdetâ Hz. Meryem gibi köşesine çekilmiş bir vaziyette gözden uzak bir yerde durduğuna işaret etmektedir. Kible duvarında sineleri hidayete açan (sîne-güşâ-yı hüdü) Hz. Meryem mihrabı vardır. Ancak Ahmed Fakîh eserinde bu mekândan bahsetmemiştir. Hz. Meryem'in hücresinin doğu duvarında yer alan sofada Havâriilerin mihrabı (kandîl-fürûz-i ta'yîn)⁶⁵ yer almaktadır (Coşkun, 2002: 222-23). Ancak Ahmed Fakîh'te bunun için herhangi bir ifade kullanılmamıştır.

⁶¹ Turunc ü hurma vü zeytûn inen çok / İrişmez bu ucından ol uca ok (AF, 230). Ok'la kurulan bu ifade Harem bölgesindeki ağaçların çokluğuna da işaret etmektedir.

⁶² Harem içre kaba gölge ağaçlar / Yirmişin yir fakirler ve açlar (AF, 232)

⁶³ Sağ yanı cennet deresi bağlar bahçeler arası (AF, 386a)

⁶⁴ Çü sol yanındadır İsa beşiği / Anun da kibleye karşı işığı (AF, 157)

⁶⁵ İfadeden bu mihrabın kandillerle aydınlatıldığı anlaşılmaktadır.

Hız. Süleyman Kubbesi

Nâbî'nin eserine göre Hz. Süleyman, Harem-i Şerîf'e girerken Beyt-i Makdis'in İlahî nûr ile dolup taşıdığı (leb-rîz-i nûr-ı İlahî) görmüştür. Bunun üzerine gücü kuvveti kesilmiştir (tâb-âver-i tâb-ı tecelli olmadıkları). Orada diz çökmüştür. Hz. Süleyman, bu sarhoşlukla (neş'e-mend-i sahbâ-yı bî-humâr-ı tecellî) biraz adım attıktan sonra Allah'ın emri ile mübarek Sahre Taşı (sahra-i mübâreke), karşılama için süratli bir sapan taşı gibi (seng-i felâhan-ı sür'at) ona doğru gelmiştir. Hz. Süleyman işaret etmiş, oraya bir dinlenme köşesi (gûşe-gîr-i ârâm-ı ber-devâm) inşa edilmiş, üstüne de bir kubbe yapılmıştır. Ayrıca insan, cin, hayvanlar ve kuşlara ferman vermek için de buraya bir divan tertip edilmiş, peygamberlik kürsüsünün (kürsî-i hükûmet-i nübüvvet-tev'em) bir benzeri oraya yakın bir yere kurulmuştur. Bu kürsünün yeri orada hâlâ bellidir (Coşkun, 2002: 223-24)⁶⁶.

Tûr (Zeytin) Dağı

Ahmed Fakîh'in eserinde Kubbetü's-Sahre'nin karşısında Tûr dağı vardır⁶⁷. Hz. İsa'nın ayak izi Tûr'dadır. Hz. Meryem'in kabri Kudüs'te Tur dağında bir derededir. Bununla beraber Hz. Râbia'nın kabri de Kudüs'te bulunmaktadır (AF, 376). Öte taraftan Tûr dağına Nâbî, "Tûr-ı Zeytâ" olarak isimlendirmiştir. Nâbî'ye göre Beyt-i Makdis'in doğu yönünde Zeytâ Dağı (ser-ber-âverde-i muka'ar-ı gerdûn olan kûh-ı behîşt-şükûh Tûr-ı Zeytâ) vardır. Burada nebiler ve şehitler yıldızlar gibi ışık saçmaktadır. Hz. Uzeyr'in mezarı (mezâr-ı lâmi'ü'l-envâr), Hz. İsa'nın ayak izi, Hz. Musa'nın koyun otlattığı yerler, Râbia-i Adeviyye'nin mezarı buradadır (Coşkun, 2002: 232). Dikkat edilirse Hz. Musa'dan Ahmed Fakîh bahsetmemiştir.

Remle ve El-Halîl

Bu çalışmanın asıl konusu olmadığı için bu şehirlerden burada detaylıca bahsedilmeyecektir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Ahmed Fakîh, El-Halîl kentini yaklaşık olarak 35 beyitle anlatmıştır. Şâir özellikle bu şehri Kudüs'ün bir eşi olarak zikretmiştir⁶⁸. Bu açıdan bakıldığında Remle de Kudüs'le beraber değerlendirilebilir.

Ahmed Fakîh, Remle'den bahsetmezken Nâbî, El-Halîl'den kısaca bahsetmiştir. Şâir, Kudüs'e Remle tarafından gitmiştir. Ona göre Remle, yüce bir yerdir (menzil-i vâlâ) (Coşkun, 2002: 219). Burada kısacık bir anlatımı tercih eden Nâbî, bu tavrını El-Halîl'den bahsederken de sürdürmüştür. Hz. İbrahim'in⁶⁹ kabrinde gömülü olan hazine (cevâhir-fürûzende-i dürc-i nübüvvet) El-Halîl'dedir.

⁶⁶ **Süleyman Mabedi:** Yahudiler Ağlama Duvarı olarak isimlendirdikleri yerin Süleyman Mabedi'nin bir duvarı olduğuna inanmaktadır (Bozkurt, 2004: 270). Gül ise bir çalışmasında Süleyman Mabedi'nin bugün Harem-i Şerîf olarak bilinen geniş alanda yer aldığını belirtmiştir (1997: 268).

⁶⁷ Sekiz katdır o kubbenün bucağı / Anun karşısınadır Tûr tağı (AF, 200)

⁶⁸ Bu dahı taş ile kireç işidür / Bu Kuds şehrinün ol dahı eşidür (AF, 239)

⁶⁹ Filistin'in güneyinde Batı Şeria'daki El-Halîl şehri, Kudüs'ün 32 kilometre güneybatısı yönündedir. Buradaki camide Hz. İbrahim, İshak, Yakup ve Yûsuf Peygamberlerin kabirlerinin olduğuna inanılmaktadır (Akkaya, 2012: 4).

Hz. İshak, Yakup ve Yûsuf peygamberlerin kabirleri (riyâz-ı mukaddesleri) çeşitli sebeplerden dolayı (hâr-ı dîvâr-ı mûmâna'at) ziyaret edilememiştir. Bu yüzden Nâbî büyük bir üzüntü içindedir (Coşkun, 2002: 232).

Sonuç

Ahmed Fakîh ve Nâbî'nin hac yolculuğunu ve kutsal mekânları anlattığı manzum ve mensur olarak yazılmış olan müstakil iki eserden hareketle varılan sonuçlar şunlardır:

Nâbî eserini yazarken oldukça sanatlı bir dil kullanmıştır. Bu yüzden bazen bahsedilen mekânın neresi olduğu hususunda tereddüde düşülmüştür. Ancak Ahmed Fakîh'in eseri oldukça sade ve anlaşılır bir üslupla yazılmıştır. Verilen örnekler eserin ne kadar sade bir üslupla yazıldığına işaret etmektedir. Nâbî ifadelerinde bir taraftan edebî sanatlarla yer verirken diğer taraftan oldukça renkli tasvirler çizmiştir. Ancak Ahmed Fakîh'in eseri, hedef kitlesiyle ilgili olmasından kaynaklanmış olacak ki yer yer tasvirlerle karşımıza çıkmaktadır. Fakat şâirin bu eseri, ağır ve bol edebî sanatlı bir metin olmaktan uzaktır.

Ahmed Fakîh ve Nâbî Kudüs'ü ziyaret etmişlerdir. İkisinin Kudüs serüveni hac yolculuğu ile ilişkilidir. Kutsal mekânların ziyaret edilmesi için çıkılan bu yolculukta belli bir zaman aralığında bu iki şahsiyet Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Ahmed Fakîh Kudüs'te yaklaşık olarak iki ay kalmıştır. Ancak Nâbî daha hac yolculuğunun gidiş yönünde olmasından kaynaklanmış olacak ki Kudüs'e sadece üç gününü ayırabilmiştir. Hatta Şam'dan Mısır'a gidiş güzergâhı üzerinde iken Kudüs'e yakın Remle kasabasına gelmiş, orada diğer arkadaşlarını bırakmış, sadece üç-beş kişiyle Kudüs'ü ziyaret etmiştir. Bu durum akla çeşitli ihtimalleri getirmektedir. Bunlardan en akla yatkını Nâbî olağan bir hac kervanıyla beraber değildir. Onun yolculuğu biraz daha özel bir ekiple beraber gerçekleşen özel bir yolculuktur. Aksi takdirde zaten hac güzergâhı üzerinde olan Kudüs gibi kutsal bir beldeye hac kervanının gitmemesi düşünülemez.

Nâbî'nin eserinde daha dikkatli ve titiz bir çalışma örneği sergilediği görülmüştür. Sadece gezilip görülen, eserde tasvir edilen yerlerin sayıları karşılaştırıldığında bu gerçek ortaya çıkacaktır. Ahmed Fakîh eserinde gezip gördüğü toplam 17 mekândan bahsetmiştir. Nâbî'de ise bu rakam 28'dir. Ahmed Fakîh eserinde Kudüs'te iki ay kalmasına rağmen Nâbî'nin üç günde görüp anlattığı mekânlardan daha az mekâna yer vermiştir. Şüphesiz bu durum bir tezat olarak değerlendirilebilir. Ancak buna karar verebilmek için Harem bölgesinin söz konusu ziyaret tarihlerindeki mevcut durumlarını özellikle mimar ve sanat tarihçilerinin nazarıyla incelemek gerekir.

Her iki müellifin ortak olarak bahsettiği yerler şunlardır: Mescid-i Aksâ, Kubbetü's-Sahre, Sahre Taşı, Demir nar ağaçları, Kubbe-i Silsile, Hz. İsa'nın beşiği ve ayak izi, Râbiatü'l-Adevviye'nin kabridir. Büyük titizlikle gezip gördüğü mekânları tasvir eden Nâbî'nin Ahmed Fakîh'ten farklı olarak eserinde işlediği yerler şunlardır: Mescid-i Mağâribe, Harem-i Sahre, Hz. Süleyman, Hz. İbrahim ve

Havarilerin mihrapları, Bâbü'l-cenne, Taş kedi (gürbe-i sengîn), Hz. Muhammed'in mihrabı (miraç yolculuğunda iken Sahre'de), Mescid-i Ömer, Hz. Ali'nin makamı, Hz. Uzeyr, Hz. Meryem ve Hz. Davut'un kabri, Kızıl mihrap, Kubbetü'l-mi'râc, Hücre-i Meryem, Kubbe-i Süleyman. Ahmed Fakîh'in Nâbî'den farklı olarak işlediği yerler ise şunlardır: Burak Mescidi, Kubbetü's-Sahre'deki demir kapılar, Selvân Çeşmesi, kandiller ve kürsüler, minareler, Beytü'l-lahim kilisesi.

Bütün bunlardan şu sonuç elde edilebilir: Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-Sahre, Harem bölgesinin en dikkat çeken kutsal mekânlarıdır. Her iki müellif de bunları eserlerinde işlemiştir. Ancak Mescid-i Mağâribe, Mescid-i Ömer, Kubbetü'l-Mi'râc'ın Ahmed Fakîh'in dikkatinden kaçması ilginçtir. Öte yandan Mescid-i Burak'ın Nâbî'de yer almaması da dikkat çekicidir.

Ahmed Fakîh, eserinde yer yer tamlama ve Arapça ile Farsça kelimelere yer vermiştir. Ancak Nâbî'nin bunlardan farklı olarak uzun tamlamalara ve de sık sık Arapça ve Farsça kelimelere yer verdiği görülmüştür. Manzum tarzda tertip edilmiş olmasına rağmen Ahmed Fakîh'in eserinde genellikle kurallı cümleler kullandığı, ancak bazen devrik cümlelere de yer verdiği görülmüştür. Ancak Ahmed Fakîh'in kısa cümleleri yanında Nâbî'nin cümleleri oldukça uzundur.

Ahmed Fakîh gözlemlenen eserle duygusal bir bağ kurmamıştır. Bu anlamda mekâna biraz realist yaklaştığı bile söylenebilir. Ancak Nâbî duygusal bağ kurmanın ötesinde mekâna onun estetik yönünü öne çıkaran büyüleyici bir şaheser olarak bakmıştır. Özellikle Kubbetü's-Sahre'yi anlatırken bunu yakinen gözlemlemek mümkündür. Ayrıca Nâbî mekânı sunarken genellikle oranın kısaca tarihçesini ve manevî ya da dinî açıdan önemini de açıklamaya çalışmıştır. Bu çaba Ahmed Fakîh'te kısmî olarak kendini göstermektedir.

Nâbî ifadelerinde bir taraftan edebî sanatlarla yer verirken diğer taraftan oldukça renkli tasvirler çizmiştir. Tasvirlerinde özellikle teşbih, îhâm ve istiarelerden yardım almıştır.

Kudüs anlatımında her iki eserde de şehrin kurucu ana unsuru olan "insan"ın geri planda olduğu görülmüştür. Eserde mekân daha ön plandadır. Mekân anlatımları, âdeta insanın canlılığını yansıtabilecek biçimdedir. Mekân ölü bir yer değildir. Canlıdır. İnsanla beraber, insana karşı olarak yaşar. Ancak eserde ziyaretçilerden, bir kadın ya da erkek, bir çocuk ya da ihtiyardan bahsedilmemiş olması, yazarların mekânı etkileyici ana unsur olarak sunmasını sağlamıştır.

Bugün İslâm topraklarında uzun süreden beri cereyan eden ve bir türlü bitmeyen savaşların merkezinde Kudüs'ün statüsü yer almaktadır. Her iki eserde Kudüs, barışın hâkim olduğu bir kent olarak işlenmiştir. Hz. İsa'nın beşiği, Hz. Meryem'in hücre, Hz. Davut ve Süleyman'ın kabri gibi Hıristiyanlar ya da Yahudiler için önemli olduğuna inanılan mekânlardan bahsetmiş olsalar da Kudüs, müellifler için önemli bir İslâm şehridir. Camileri, kabirleri, dinî öğeleri, tabii güzellikleriyle İslâm'ın kokusu ve ruhu bu şehre yansımıştır. Nâbî, bilinçli ve tam şuurlu bir mümin şâir olarak Kudüs ziyaretini gerçekleştirmiştir. Bu hava

Ahmed Fakîh'in eserinde de söz konusudur. Özellikle Nâbî'nin ziyaret ettiği mekânlarla ilgili en ince detayları oldukça titiz, sanatlı ve belli bir şekilde metnine yansıtmış olması bunu göstermektedir.

Kaynakça

- Akkaya, Y. (2012). XIX. Yüzyılda Kudüs ve Çevresinde Halilü'r-rahman Vakıfları. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aksoyak, İ. H. (2012). Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'inin Edirneli Nâtık'ın Tuhfetü'l-Haremeyn'ine Etkisi: Hikâyeler, Gelenekler, İnanışlar. *Millî Folklor*. S. 95. s. 9-22.
- Almasrı, M. (2015). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs'e Gönderilen Surre-i Hümayun. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozkurt, N. (2002). "Kubbetü's-Sahre". *TDVİA* (26). s. 304-308.
- Bozkurt, N. (2004). "Mescid-i Aksâ". *TDVİA* (29). s. 268-271.
- Coşkun, M. (2000). The Most Literary Ottoman Pilgrimage Narrative: Nabi's Tuhfetü'l-Haremeyn. *Turcica*, (32). pp. 363-388.
- Coşkun, M. (2002). Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyâhatnâmeleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Coşkun, M. (T.y.). Osmanlı Türkçesiyle Kaleme Alınmış Edebî Nitelikli Hac Seyâhatnâmeleri. <http://www.tarihtarih.com>. sayfasından 10.12.2016 tarihinde alındı.
- Demirkol, E. (2007). II. Abdülhamid Döneminde Kudüs'te Kilise İmar ve İnşa Faaliyetleri. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Donuk, S. (2017). Servet Mahlaslı Bir Şaire Mâl Edilen Manzum Hac Seyâhatnâmesi. *SUTAD*. S. 41. s. 13-38.
- Dönmez, Parlak, B. (2006). Eğirdirli Şeyhi Mehmed Efendinin Divanı'nın İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gül, M. (1997). XI.-XIII. Yüzyıllarda Kudüs. Yayınlanmamış doktora tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hıfzî Efendî. (t.y.). *Târîh ü Fezâ'il-i Kuds-i Şerîf*. Mısır-Kahire: Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları. No: S 4625.
- Huda Lutfi. (1985). *Al-Quds al-Mamlukiyya*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- İpşirli, A. (2009). *The Image of Jerusalem in The Nineteenth Century: Travel Books*. Unpublished master thesis of arts. İstanbul: Fatih University, Institute of Social Sciences.
- Kalkışım, M. M. (1988). *Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i: Dil İncelemesi, Transkripsiyonlu Metin ve İndeks*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Karga, B. (2011). *Hıfzî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Mir'ât-ı Kudüs (İnceleme-Metin)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mazak, A. (1989). *Emevilerin Sonuna Kadar Kudüs ve Filistin*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mazioğlu, H. (1974). *Kitâbu Evsâfı Mesâcidi'ş-Şerîfe*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oktay, A. (2016). *Terceme-i Tevârîh-i Şeref Hân (İnceleme-Metin-Özel İsimler Dizini)*. İstanbul: Nûbihar Yayınları.
- Öksüz, M. (2016). *Şam Eyaleti'nin Güney Sancaklarında (Filistin) Nüfus: XVI. yy.* Yayınlanmamış doktora tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, M. (2017). Türk Edebiyatında Kudüs Teması. *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 17(2). s. 39-57.
- Sertkaya, O.F. (1989). "Ahmed Fakih." *TDVİA*. c. 2. 65-67.
- Yılmaz, K. (2017). Türk-İslam Edebiyatında Fazîletnâmeler ve Mekke, Medine, Kudüs, Şam üzerine yazılmış manzum Bir Fazîletnâme. *Bilecik: Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2(2). ISSN:2548-088X. s. 366-381.